

NARCISME EN ISOLEMENT

Een psychoanalytische inleiding voor de film 'There will be blood' (2007) van Paul Thomas Anderson naar het boek 'Oil' (1927) van Upton Sinclair. Inleiding door **Rob Janssen** 8 en 15 april 2009

U hebt een niet gemakkelijke film gekozen vanavond of misschien beter gezegd een magistrale verfilming van een niet gemakkelijk thema. Een gelauwerde film met Oscar's voor beste acteur en beste cinematografie. Een overweldigend fraaie sfeertekening over de oliewinning in Californië aan het begin van de vorige eeuw waarbij de muziek eea nog eens subtiel omlijst. Maar het plot is macaber: een man op zoek naar olie en rijkdom bijna desparaat en niets en niemand ontziend. Deze olie-baron heet Daniel Plainview. De film laat zien hoe hij een geadopteerde zoon, nog een kleine jongen, impulsief wegzendt; hij vermoordt later een metgezel, een man die zich voor zijn broer uitgaf; hij moet ten overstaan van een kerkgemeente de zonde van het wegzenden van deze zoon bekennen; hij vernedert diezelfde zoon als deze later, volwassen zijnde, de wijde wereld in wil trekken; en in een fatale ontmoeting met zijn concurrent, een dominee, dwingt hij deze tot een vernederende verloochening van zijn geloof en God om zich vervolgens in een even ontluisterende als onthullende razernij te verliezen. Hierbij beschadigt Plainview zichzelf en zijn concurrent. Ik zou bijna zeggen: 'u kunt nog weg!' om uw avond anders te besteden. Maar hiermee zou ik u en de film, zijn makers te kort doen. Tegelijk namelijk neemt de film en zijn hoofdpersoon ons mee en misschien soms voor zich in. Al is dit maar met de vraag: wat bezielt deze man? Plainview eindigt puissant rijk maar in buitengewoon grote eenzaamheid. Zijn laatste uitspraak, na de genoemde razernij, is: 'I'm finished!' Zowel in de betekenis van 'ik ben klaar' als met het onafwendbare 'het is met mij gedaan!' Het resulteert in een desolaat isolement of zelfs een totale vernietiging. Is dit een verkozen zelfverwerkelijking, een vrije keuze of is hier eerder sprake van een onvermogen?

Als psychoanalyticus denk ik aan het laatste. In het kort wil ik u allereerst iets uiteenzetten over het begrip narcisme. Daarna een pathologische variant van narcisme beschrijven, een variant door de film geïllustreerd. Ik zal afsluiten met het aanstippen van enkele scènes om uw blik straks bij het kijken te verbreden.

Er zijn vele definitie's van het begrip narcisme, ook binnen de psychoanalyse. Een veel gebruikte en goed toepasbare omschrijving is narcisme op te vatten als een functie. Een functie die het gevoel van eigenwaarde reguleert. Elk mens, man of vrouw wil voldoende tevreden zijn met wat men heeft bereikt, met wie men is, overeenkomstig met wat men zichzelf had voorgenomen, voorgenomen op korte of op langere termijn. Men vergelijkt zich hierbij ook met anderen. Maar niet alles is men zich bewust. Soms is er onvrede, somberheid of chagrijn waarvan de achtergrond pas duidelijk wordt na **enige zelfreflectie**. Men heeft een meer of minder bewust idee of ideaal van wat en wie men zouden willen zijn. Als dat wat men bereikt heeft, teveel verschilt van dit ideaalbeeld, dan is er onvrede en voelt men zich kwetsbaar. Dit moet dan vaak gecompenseerd worden met grote of overmatige waardering. Dit kan hetzij in de fantasie dan wel in de werkelijke buitenwereld. In het eerste geval, dat van de fantasie, kan dit tot uiting komen door terugtrekken in zichzelf, teruggetrokken met minder bewuste gedachten van grootsheid of bijzonderheid

omtrent zichzelf. In het andere geval kan men uitdrukkelijk appèl doen op waardering van anderen. Dit laatste is u wellicht niet onbekend indien u personen kent die veel of in grote mate uw waardering vragen of bewondering opeisen. De mythe van Narcissus verwijst expliciet naar deze uiterlijke behoefte. Als het gevoel van eigenwaarde broos of laag is, zoekt iemand veel of vaak compensatie. Een en ander kan tot een onvrijheid of probleem worden. In kontakten, vriendschappen en relaties kan men dan een grote mate van onrust ervaren. Maar in zijn algemeenheid lijkt elk mens zijn gevoel van eigenwaarde in bepaalde mate op peil te houden. Iemand vergeleek de functie van dit reguleren in figuurlijke zin wel eens met een thermostaat. Deze zorgt ervoor dat het gedurende de hele dag voldoende behaaglijk is. Zo lijkt het ook gesteld met ons gevoel van eigenwaarde. Reguleren van dit gevoel speelt in het sociale verkeer een grote rol. Waardering zoeken en vinden is er in kontakten over en weer en is van alledag.

Vanuit de psychoanalytisch praktijk blijkt echter dat sommige personen hier niet of beperkt aan deelnemen. Hier wordt afhankelijkheid in relaties juist vermeden en wordt een grote mate van onafhankelijkheid nagestreefd via een superieure almacht. Frustraties in dit streven naar almachtige onafhankelijkheid leveren heftige en destructieve woede op. De ontstaansgeschiedenis van dergelijke patronen liggen in de zeer vroege jeugd. Frustraties en woede leiden dan tot terugtrekken in zichzelf, de kernbeweging van de narcist, met sterke fantasiën van grootsheid, bijzonderheid of almacht. Soms zijn er woedende reacties op leeftijdsgenoten. Een ander vaak voorkomend kenmerk is een onverzadigbaar verlangen of hebzucht. Dit leidt weer tot een nauwelijks te beteugelen afgunst. Een gevolg van het in zichzelf terugtrekken is dat men niet of nauwelijks relaties aangaat. Een relatie kent immers bij uitstek wederkerige afhankelijkheid. Naast positieve ervaringen zijn er frustraties tgv niet vervulde wensen, gevoelens van wedijver en gewone afgunst. Bij deze vorm van narcisme, destructief of maligne narcisme genoemd, gaat de persoon elke vorm van afhankelijkheid, die een wederkerige relatie zou inhouden, uit de weg. Mensen mogen wel van hem afhankelijk zijn maar het omgekeerde niet!

Deze gevoelens van hebzucht en superioriteit zijn bij de hoofdpersoon van de film, Daniel Plainview zeer goed te herkennen. Afgunst gaat wat meer schuil achter de schijnbaar relationele onverschilligheid. Maar hebzucht en afgunst sturen zijn doen en laten, nemen de leiding en richten hem uiteindelijk ten gronde.

Plainview haat afhankelijkheid, haat relatie's en haat daarom mensen, zo horen wij hem zeggen tegen zijn zgn. broer Henri. Hij zal alles in het werk stellen onafhankelijk te worden. Almacht zal hem dat verschaffen. Superieur wil hij zijn. Olie en geld wijzen hem de weg. Echter afgunst op anderen is niet te ontlopen. Indien hij zich onder de mensen begeeft, of moet begeven is afgunst zijn deel. Afgunst op anderen indien die iets samen hebben, samen delen, plezier maken, in grote en kleine verbanden.

De keerzijde van het leitmotiv van de maligne narcist is dan een tragisch isolement. Isolement is de plek waarnaar hij zich zelf verdrijft. Zo zien we Daniel Plainview aan het einde van de film zitten: puissant rijk in een imponerend groot huis, in het donker, in een zwart interieur, een kleine man, ver weg, alleen, somber, met louter drank als gezelschap. Plainview gaat in zijn hele leven nimmer een relatie aan, geen wederkerige en zeker geen intieme relatie. Als er toch een band ontstaat dan zal deze van korte duur zijn. Na een heftige frustratie wordt de band telkens verbroken. De band verbreken, uit woede en wraak

op degene die hem frustrereert. De toch ontstane afhankelijkheid wordt in een klap ongedaan gemaakt. Als hij alleen is heeft hij geen afgunst meer te vrezen.

Over het opgroeien van Daniel Plainview weten wij nagenoeg niets. Een vader wordt enkel genoemd, evenals een stiefmoeder en een zus. Terloops wordt aangestipt dat moeder iets tussen Plainview en zijn vader niet heeft gezien?? In de film komen alleen een zoon als adoptie voor en een man, een bedrieger die zich als broer uitgeeft. Herinnerd aan het opvoeden als familieplicht ontsteekt Plainview in een daverende woede. Het doet een grote afkeer van zijn familie en jeugd vermoeden. Plainview heeft zich aan de familiebanden met zijn gevoelens van afhankelijkheid onttrokken. Maar als hij zich aan het einde van de film in een kasteel-villa als van een grote patriarch bevindt staat de afwezigheid van welke familielid- of band ook des te dwingender op de voorgrond.

Wat rest is een desolate eenzaamheid, tergend zwart.

Naar zijn zoon en een langskomende dominee als kennis haalt Plainview aan het slot van de film vernietigend uit. De ander moet vernederd worden, de relatie vernietigd. Zonder die anderen is er dan geen afgunst meer. Er is rust.

Er zijn meerdere scenes die de thematiek van afgunst en destructie beeldend illustreren, Ik noem er enkele om uw aandacht te scherpen:

-de scene van het wegzenden van zijn zoon

-de scene in het restaurant later, met zijn zoon

-de afscheids-scene van zijn zoon als deze zich elders wil vestigen

-de afscheids-scene van de dominee, Eli, de scene waar de film mee eindigt.

Let u in de laatste scene bijvoorbeeld : bij de giftige woede van Plainview op Eli op de woordkeuze van Plainview, en op de keuze van beeldspraak.

Hier wordt de vroege oorsprong van pathologische afgunst letterlijk beeldend neergezet.

Na het zien van de film wil ik graag met u over deze en andere scenes van gedachten wisselen. Benieuwd wat u van de film vindt.

Veel plezier bij het kijken.

Over eindscene: de giftige woede van Plainview op Eli:

In de eerste plaats vernedert Plainview Eli door hem te dwingen zijn God en geloof te verloochenen. Hierin zien we een wraak van Plainview op Eli vanwege de vernederende ervaring waarin Plainview ten overstaan van de gehele kerkgemeente zijn zonde over het verlaten van zijn zoon heeft moeten bekennen. De vader verlaat de zoon, de zoon verlaat de vader.

De enige reflectie die Plainview over zijn jeugd geeft, is die over het verlaten van zijn eigen vader. Waarom is niet duidelijk. Over het feit dat zijn vader hertrouwde met zijn stiefmoeder? of omdat hij een halfbroer kreeg?

In de giftige woede-uitbarsting van Plainview horen we dat hij de afgunst tussen de broers Eli en Paul Sunday aanzet. Triomfeert Plainview over Eli door zich te vereenzelvigen met de broer van Eli: Paul? Kan dit een herhaling zijn van een oud konflikt. Het Kain en Abel thema zoals verwoord in de christelijke overlevering. En heeft dit niet hele vroege wortels in het moeten delen van de aandacht van moeder in de zeer vroege jeugd van een kind? Of letterlijk door bij het zogen door de moeder een ander te moeten dulden. De beeldspraak van milkshakes doet hieraan denken. De eerder genoemde vorm van maligne narcisme

wordt in de psychoanalytische literatuur wel in verband gebracht en/of verklaard door kindervaringen tijdens het zogen en spenen. De afhankelijkheid van en afgunst op de moederborst zijn te intens en te ongunstig geweest in de band die wel wordt beschouwd wegbereider te zijn van latere relaties in de volwassenheid. De hebzucht en afgunst spatten van het doek in de scene over de milkshake!! Dit thema wordt ook meer uitgebeeld met de titel van het boek: Oil. Het zoeken naar olie in moeder aarde. De scene over de milkshake lijkt veel mensen geïnspireerd te hebben met allerlei reacties op YouTube!

De afscheidsscene van H.W:

Een van de afhankelijkheden die een vader meemaakt is dat een zoon zelfstandigheid kiest. Als H.W. dit doet ontsteekt Plainview echter in zo'n woede dat Plainview vernietigend uithaalt naar H.W. : elke band die er na een uitvliegen tussen een vader en een zoon zou kunnen bestaan wordt vernietigd. Hij bijt H.W. toe: minder dan een bastaard te zijn!! Plainview wil geen afhankelijkheid, geen komen en gaan van een zoon met een eigen leven, geen jaloezie op de jeugd en kracht van een zoon of trots en wat zo meer zij.